

Tekeningen van Rembrandt

door J. Q. VAN REGTEREN ALTENA

Het Prentenkabinet heeft opnieuw de hand kunnen leggen op tekeningen, welke op goede gronden aan Rembrandt kunnen worden toegeschreven, al droegen zij nog niet alle zijn naam. Ditmaal betreft het drie schetsen, welke, gevoegd bij de zeven reeds eerder beschrevene, de aanwinsten na 1945¹ tot een tiental opvoeren. Twee ervan moeten ontstaan zijn in zijn jonge jaren, de derde aan het einde van zijn leven. In de eerste plaats is daar de grote compositie² opgebouwd op een schets in zwart krijt (later, we weten niet waarom, met een griffel of naald overgetrokken), met de penseel, die er kwistig tegenstellingen van licht en donker in heeft aangebracht (afb. 1). Wij zien een te paard zittend veldheer stilhouden voor zijn troep, omdat – rechts op het beeld – twee vrouwen knielend haar smeekbede tot hem komen richten. Een tafereel zoals men het dikwijls in Rembrandts tijd geschilderd vindt teneinde wijze uitspraken gedaan door een historisch vorst of veldheer die in een netelige situatie had te beslissen, als exempel voor de rechtsprekende of regerende magistraat in haar vergaderzaal in beeld te bestendigen. De ene keer was het David, die door Abigaël vermurwd wordt, de andere keer Trajanus, die barmhartigheid betracht jegens de weduwe, die hem nadert, of Alexander, die aan de weduwe van Darius genade schenkt. Ook is het motief verwant aan de ontmoeting van Coriolanus met zijn vrouw en moeder, die hem namens de Romeinen komen vragen terug te keren in de bedreigde stad, hetzelfde thema dat Shakespeare in zijn bekende drama verwerkte. De eerste Shakespeare-folio editie kwam uit in 1623 en het zou aanlokkelijk zijn om daaraan de ontlening van het onderwerp toe te schrijven, maar dan zou de jonge schilder van zijn tekst zijn afgeweken, omdat hij de hoofdpersoon bereden voorstelt. Ook Plutarchus, dien Rembrandt op de Latijnse school kan hebben leren kennen, gewaagt van een gesprek te voet. Trajanus sprak onmiddellijk recht te paard zittend, maar hem naderde slechts één smekeling. Met zekerheid kan het onderwerp dan ook eigenlijk nog niet worden bepaald.

De techniek is voor Rembrandt ongewoon, maar men treft het gebruik van de penseel, in eendere toepassing, op enkele vroege tekeningen aan, o.a. in een voorstudie voor de grote, door Huygens zo bewonderde, Judas-compositie, welke met de verzameling Hofstede de Groot aan het Prentenkabinet toeviel³. Ook daar de lichte ruimte aan de rechter zijde, en suggestieve half-schaduwen rondom de figuren. Ook in Rembrandts portret van zijn vader te Oxford en in zijn grote Kruisoprichting te Wenen is het penseel zo te werk gegaan.

Karakteristiek voor Rembrandt zijn het hoofd van het linkse paard, het naar voren loerende jongelingshoofd, dat aan de eerste zelfportretten herinnert, de lans, een motief dat hem reeds vele malen voordat de Nachtwacht werd geschilderd, op voor-

¹) Zie dit bulletin, 1953, p. 55 v.v. ²) Aangekocht van den heer L. Franklyn te Londen, en afkomstig uit de verzameling Constantin, die haar in 1865 verwierf; later bij de heren Marignane, vader en zoon. In het oude, franse opzet werd het fragment van een prent van omstreeks 1800 aangetroffen. De achterzijde van de tekening vertoont in rood krijt het opschrift: f 160 (in 17de-eeuws handschrift). ³) Nr. 5 van Henkels catalogus.

Afb. 1. Rembrandt, circa 1625-1629. *Smeekbede gericht tot een veldbeer (Coriolanus?)*. Tekening

RP-T-1956-4

Afb. 2. Rembrandt, circa 1626-1631. De Aanbidding der Koningen. Schilderij in de verz. Heldring, Oosterbeek

Afb. 3. Rembrandt, circa 1624-1626. *Smeekebede gericht tot een veldbeer.* Tekening in het Louvre

beeld van Lastmans schilderijen en prenten van Tempesta, heeft beziggehouden, zomede de figuren op de voorgrond, die als repoussoir dienen. Hun groepering maakt de afhankelijkheid van den Coriolanus van Lastman (Trinity College, Dublin, van 1625) uitermate waarschijnlijk en dateert de schets dan ook tamelijk nauwkeurig. Deze groots opgezette compositie stelt ons in staat er twee werken mee in verband te brengen, die mede tot Rembrandts vroege voortbrengselen gerekend mogen worden. Het betreft het reeds door Hannema in de catalogus van de verzameling van de heer J. C. H. Heldring bekend gemaakte paneeltje (afb. 2), een ontdekking van den heer P. de Boer, waaraan de tegenwoordige eigenaar terecht geloof heeft geschonken, toen hij het stukje verwierf, dat een Aanbedding der Koningen voorstelt

Afb. 4. Rembrandt, 1656. Moeder en kind. Pentekening
RP T-1955-40

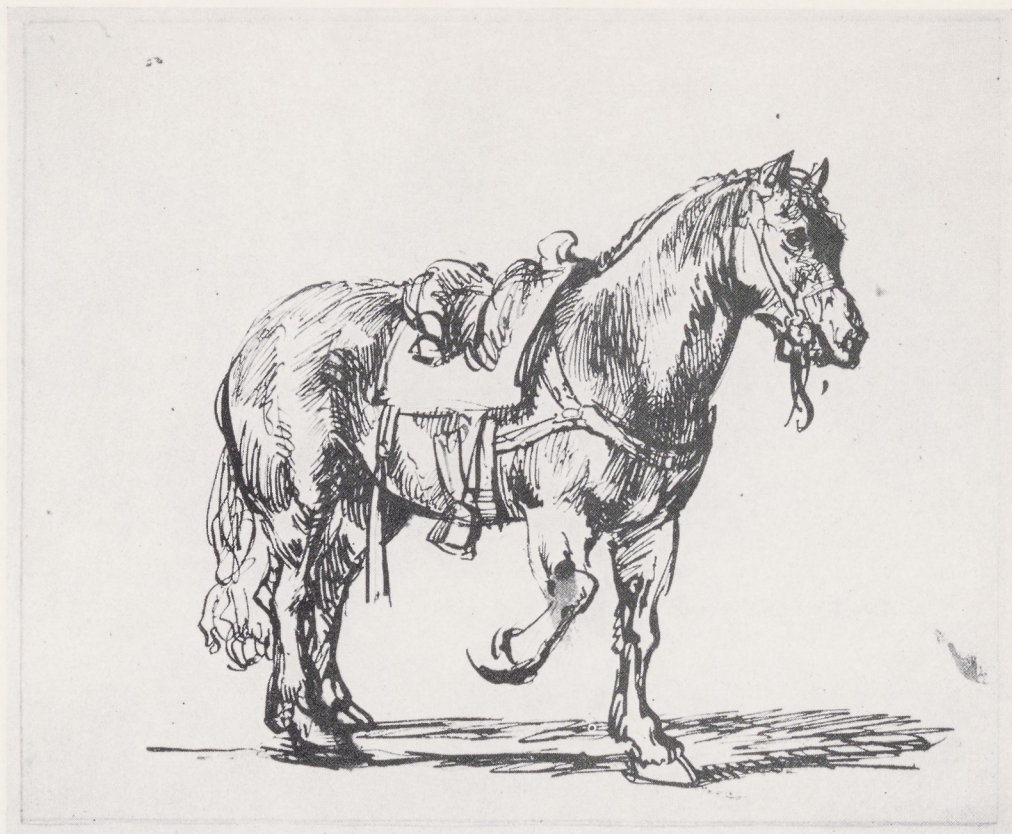

Afb. 5. Rembrandt, 1656. Moeder en kind. Pentekening
in het Prentenkabinet te Dresden

en waarin op overeenkomstige wijze grote gedeelten rondom de helder verlichte hoofdfiguren in het donker zijn gehouden. Vooral de zware mantel van den knielenden koning vertoont een modelé, dat – in de trant van den David, die het hoofd van Goliath aan Saul brengt – haast geboetseerd lijkt in de vette verf; het op de zoom geborduurd patroon verraadt 's meesters zin voor sprankelende opsieringen. De lansen ontbreken niet in de achtergrond ¹.

Voor nog vroeger houden wij een door Lugt onder de schetsen van leerlingen beschreven voorstelling van David en Abigael (?), die in het Louvre berust ² (afb. 3); ook hier niet zonder twijfel thematisch te identificeren. Dit is nu een van die proeven waarin wij den heel jongen Rembrandt menen te mogen herkennen. Hij is bepaald nog geen meester over zijn stof; de hele opvoering heeft iets van een verkleedpartij, zoals het liefhebberstoneel der rederijkers ze vertoond moet hebben. Het leger in de achtergrond is zoo op elkaar geplakt, dat het geen volumen vertoont, maar weer: de lansen en wederom: de ruiter op het eerste plan, en de donkere planten voor het voetlicht. Ten aanzien van deze in een beloop van kartelende schaduwen samengevatte planten op de voorgrond is de vergelijking met iets later ontstane etsen (zie afb. 7) instructief. Zowel in de parasol en de mantelzomen als ook in de penseeltechniek waarmee de achtergrond is opgezet, liggen tertia comparationis met de zo juist geïntroduceerde tekening, die al een grotere rijpheid verraadt. Het is niet onmogelijk, dat beide tafelen verschillend opgevatte versies van hetzelfde thema zijn want, al is de vorst hier onbereden, ook hier knielen twee vrouwen voor hem neer.

¹) De laatst mogelijke datering is 1631, daar Maria onmiddellijk te vergelijken valt met de oude vrouw op de ets B.134, H.76 (BB Rej. 11), van 1631, mits men deze in spiegelbeeld omzette. ²) Nr. 1240 van zijn catalogus van tekeningen van Rembrandt en zijn school (Inv. Gen. Ec. Holl. III, 1933, 1240).

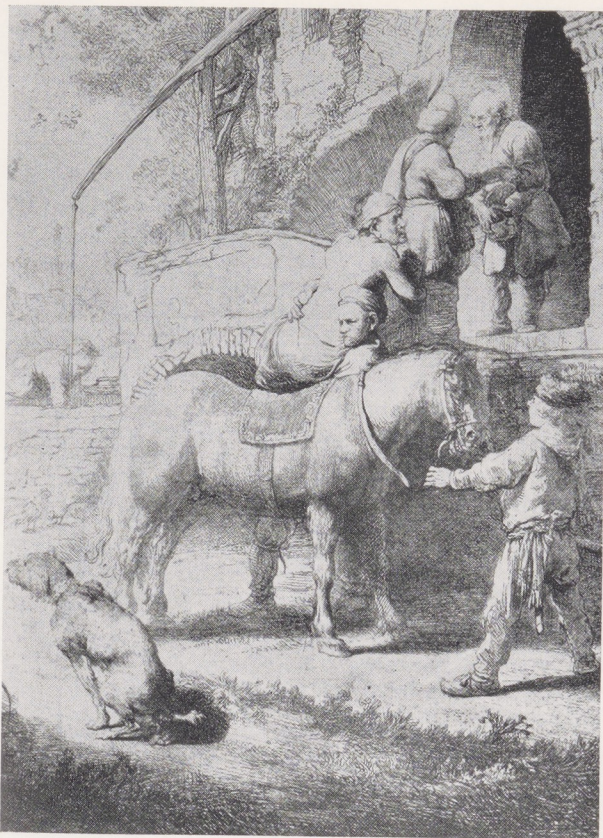

Afb. 6. Rembrandt, *Het paard van de Barmhartige Samaritaan*. Pentekening

RP-T-1956-29(R)

De tweede tekening (afb. 6), een zeer krachtige schets met de ganzenpen, heb ik in ander verband bekend gemaakt in Oud-Holland, 1952, blz. 64, door een vergelijking te treffen met het paard bereden door de hoofdpersoon in de Eendracht van het Land. Sindsdien heb ik beter kunnen vaststellen, dat dit paard de voorstudie moet zijn voor de eerder ontstane ets: De barmhartige Samaritaan in de herberg gebracht ¹. De ets is voorbereid door een grisaille, welke thans in de Wallace-collectie hangt. Het schilderij, dat zich door overschildering niet in perfecte conditie bevindt, maar waarvan de echtheid ten onrechte is betwijfeld, correspondeert met het spiegelbeeld van de ets (fragment: afb. 7), zoals men moet verwachten uit hoofde van de tegenzijdige omzetting door het afdrukken. Niet alleen stemt het paard in vele opzichten overeen met het aldus verkregen beeld, zoals het op de plaat kwam, maar de tekening brengt ons tevens op de gedachte, dat de verschillen oorspronkelijk geringer zijn geweest, ten gevolge van pentimenten, aangebracht zowel in het schilderij als in de koperen plaat. In deze laatste ziet men immers nog, dat één der voorbenen vroeger opgetrokken was voorgesteld, en wellicht neemt men ook overblijfselen waar van de kwast of riem, die afhangt van de broek die zichtbaar is onder de buik van het paard, en die beide uit de oorspronkelijke, niet meer bekende allereerste toestand van de

¹) Bartsch 90, Hind 101.

Afb. 7. Rembrandt, 1633. Detail van de *Barmhartige Samaritaan*, in spiegelbeeld. Naar de eerste staat van de ets in Teylers Museum, Haarlem.

ets kunnen zijn verwijderd (afb. 7). Tevens blijkt daaruit dat Rembrandt een stilstaand paard, dat ongeduldig den grond krabt en niet een dra- vend heeft willen afbeelden, wat trouwens door den stand der achterbenen bevestigd wordt. De schaduwen, die de benen op den grond doen vallen, zijn eender aan die op schilderijen en ets. Het jaar van ontstaan zal vermoedelijk 1632 zijn.

De derde tekening¹ stelt een zittende (?) vrouw voor, die zich voorover buigt over een klein kind, waarvan zij het hemdje optrekt om het een natuurlijke behoefte te laten doen (afb. 4). Een onderwerp zoals de vele aan het leven ontleende beelden die men onder de tekeningen aantreft kunnen doen verwachten. Trouwens, mejuffrouw Frerichs wees terecht op een tweede tekening van Rembrandt, van hetzelfde onderwerp, welke toebehoort aan het Prentenkabinet te Dresden (afb. 5)². Het is altijd boeiend om twee in-

stantanéés die opeenvolgend ontstonden te vergelijken. Men vindt er de kleine verschuivingen in, die toch voor een totaal aspect zoveel gewicht in de schaal leggen. Welk een economie van middelen kon Rembrandt zich veroorloven bij het evoceren van welk mensenbeeld ook! De beide tekeningen kunnen misschien omstreeks 1655 of 1656 gedateerd worden.

Terwijl Rembrandt oorspronkelijk een zwellend, onrustig en emphatisch handschrift heeft, verstillt dit op den duur en vindt het beperkingen, o.a. tot de loutere tegenstelling van horizontalen en vertikaln. Het is alsof er iets van een architect in hem is gevaren. Wij nemen daarvan zelfs iets waar in zulke kleine schetsen. Zover ze in betekenis mogen verschillen, is de frontale opstelling der figuren toch niet ongelijk aan die van Prof. Deyman en het voor hem gelegde cadaver op het Anatomie-fragment in het Rijksmuseum (1656) en de studie daarvoor in 's Rijksprentenkabinet. Men mag de tekening zowel om dit stijlkenmerk als om haar technische behandeling dan ook veilig driehonderd jaar geleden ontstaan denken.

¹) Aangekocht van den heer A. Wertheimer te Parijs. ²) Hofstede de Groot, *Die Handzeichnungen Rembrandts*, den Haag, 1906, nr. 270; afgebeeld in C. Hofstede de Groot, *Original Drawings by Rembrandt*, Fourth Series, Part I, 1911, nr. 17a.